

Jurij Perovšek, »V zaželjeni deželi«: **Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941**. Ljubljana ; Inštitut za novejšo zgodovino, 2009. 314 strani. (Zbirka Razpoznavanja – Recognitiones ; 9).

Znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino dr. Jurij Perovšek je v predgovoru h knjigi »V zaželjeni deželi«, – naslov je povzel po obširnem članku (Slovenec, 15. 1. 1918) pomembnega slovenskega politika v avstrijski dobi Frana pl. Šukljeta, ki je z njim izrazil slovensko pričakovanje, da bo pomenila jugoslovanska država uresničitev »načel ljudske samoodločbe in svobode zlate!«, poudaril, da je zgodovinoisje problematiko vzrokov in usodnih posledic slovenskih idejnih in političnih delitev v 20. stoletju že precej razjasnilo. Pri tem je v dobrem zadnjem poldrugem desetletju »posvetilo opazno pozornost« tudi odločujočem obdobju od nastanka jugoslovanske države oktobra 1918 do njenega zloma aprila 1941, »v katerem so bila spočeta vsa ključna idejna in narodnopolitična vprašanja, s katerimi se je soočal in jih reševal kasnejši čas, zgodovinsko zaokrožen s slovensko osamosvojitvijo in prehodom Slovencev v nacijo leta 1991« (str. 9–10).

V tem času je izšlo več pomembnih monografij in razprav ter bilo tudi nekaj simpozijev o problemih idejne, politične, gospodarske, socialne in kulturne zgodovine Slovencev v okviru prve Jugoslavije. K poglobitvi idejnopolitične podobe tega obdobja pa je dal tehten delež Perovšek, ki je pred obravnavanim delom objavil že tri monografije in znanstveno-kritično zbirko virov, številne razprave in referate ter je tudi eden avtorjev Slovenske novejše zgodovine. Perovškovo delo o slovenskih izkušnjah s Kraljevino SHS-Jugoslavijo je izšla prav v dneh, ko je oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani z jubilejno razstavo počastil spomin na stoletnico rojstva prof. ddr. Metoda Mikuža, ki je leta 1965 z izdajo Orisa zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941 (556 strani) ustvaril temeljno delo za nadaljnje preučevanje in poglobljanje slovenske zgodovine med vojnama. Kot predstojnik prve katedre za novejšo narodno in občo zgodovino na jugoslovanskih univerzah pa je bil tudi mentor za prve doktorske disertacije o zgodovinski problematiki med leti 1918 in 1941. Pomembnost in aktualnost Mikuževega orisa in drugih njegovih razprav navedenega časa pa kažejo tudi njihovi številni citati v najnovejši Perovškovi knjigi.

Vanjo je smotrno izbral deset prispevkov z namenom »poglobiti spoznanje o temeljnih problemskih vsebinah, ki so odločilno opredelile zgodovino in ravnanje jugoslovanskih Slovencev v času med svetovnima vojnama« (str. 10). Objavljene razprave in referati so rezultat raziskovalnega dela v okviru projekta

Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga izvajajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino pod Perovškovim vodstvom. Vsi prispevki so posebej prirejani in dopolnjeni za objavo v knjigi, temeljijo pa na preučevanju arhivskega gradiva, časopisja, uradnih publikacij in edicij virov ter relevantne starejše in tudi najnovejše literature. Smotrno so razdeljeni v dva vsebinska sklopa in sicer v prvem delu Slovenci in Kraljevina SHS (str. 17–133) štiri razprave osvetljujejo temeljne probleme v prvem obdobju po nastanku jugoslovanske države, zlasti državnostvorna prizadevanja in reševanje mejnih vprašanj, v drugem delu V Kraljevini SHS/Jugoslaviji (str. 135–259) pa je avtor analitično prikazal značaj prve Jugoslavije in njen pomen za Slovence ter njihov odnos do ključnih problemov v obdobju 1918–1941, posebej do narodnega vprašanja ter poglede na idejni, politični in socialno-gospodarski razvoj.

V prikazu državnopravnega in upravnopolitičnega razvoja Slovenije v letih 1918–1921 je Perovšek posvetil največ pozornosti prizadevanjem za udejanjanje državnostvornosti prek prve slovenske nacionalne vlade v federativni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, v času njenega obstoja pa je potekala tudi akcija za oblikovanje slovenskega parlamenta. Po prvodecembrskem zedinjenju je usihanje avtonomnih pristojnosti Deželne vlade za Slovenijo kazalo stopnjevanje procesa centralizacije že pred sprejetjem prve jugoslovanske ustave. Narodna vlada za Slovenijo pa se je uveljavila tudi na zunanjepolitičnem in vojaškem področju. Slovenska vojaška samostojnost je formalno trajala od nastanka Države SHS do oblikovanja Dravske divizijske oblasti 1. februarja, v nekaterih pogledih pa še do aprila 1919. V tem obdobju so delovale slovenske oborožene sile, poglede političnih strank in oblasti nanje pa je Perovšek osvetlil v posebnem prispevku. V razpravi Iz diplomatskega in političnega boja za meje 1919–1920 je avtor predvsem prek vloge eksperta za Koroško, politika in diplomata prof. dr. Lambreta Erlicha in njegovega dela Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/20 prikazal velika prizadevanja slovenskih izvedencev za narodno problematiko v slovenskih obmejnih pokrajinah na mirovni konferenci za ugodno rešitev meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko. Strokovni, politični in diplomatski napor slovenskih članov delegacije na mirovni konferenci kažejo zmotnost ocene, »da so tedanje slovenske elite le malo storile glede reševanja problematike mej« (str. 11). Prvi del knjige zaključuje razprava o priključitvi Prekmurja h Kraljevini SHS ter o odnosih slovenske politike do nje in o narodnopolitičnih težnjah prekmurskih Slovencev. Njeno posebnost je poudaril s sklepno ugotovitvijo, da sta bili združitev Prekmurcev z narodno matico in Maistrova akcija za zagotovitev meje na Štajerskem, edina slovenska oziroma jugoslovanska »vojaškopolitična in diplomatska uspeha« v poprevratnih bojih za meje. Z vključitvijo Prekmurja v Kraljevino SHS pa je bil po koncu prve svetovne vojne ustvarjen tudi »eden od zgodovinskih temeljev ozemeljske celovitosti Republike Slovenije« (str. 133).

Drugi del knjige začneja Perovšek z analizo unitarističnega in centralističnega značaja Vidovdanske ustave, ki je ustvarila pravne temelje za narodnopolitični razvoj in državno ureditev od sprejetja junija 1921 do šestojanuarske kraljeve diktature leta 1929, centralistični državni sistem povezan z nacionalnim jugoslovanstvom pa je

udejanila tudi Oktroirana septembrska ustava iz leta 1931 za obdobje vse do zloma prve Jugoslavije. Slovenci so bili postavljeni pred dejstvo, ali sprejeti utopitev v unitaristično-centralistični državi ali pa voditi boj za uveljavitev narodne individualnosti v avtonomistično-federalistični državni ureditvi. Po analizi značilnosti prve in druge jugoslovanske ustave je Perovšek prikazal v dveh razpravah polarizacijo slovenskih političnih strank, združenj in gibanj v pogledih na narodno vprašanje in z njimi povezano opredelitev do državne ureditve v dvajsetih in tridesetih letih. Ob predstavitvi narodnopolitičnih programov vodilnih subjektov avtonomistično-federalističnega nacionalnega tabora katoliške Slovenske ljudske stranke (SLS) in unitaristično-centralističnega tabora liberalne Jugoslovanske demokratske stranke – Samostojne demokratske stranke in Jugoslovanske nacionalne stranke, ki sta v obdobjih sodelovanja v osrednji vladi imeli tudi možnosti za uveljavljanje svojih političnih ciljev, je Perovšek posvetil pozornost tudi številnim političnim narodnodemokratičnim in ljudskofrontnim gibanjem v liberalnem in socialističnem taboru z vidika njihovih prispevkov k obogatitvi nacionalnopolitičnih programov. Poudaril je, da je bila ob razglasitvi kraljeve diktature »na Slovenskem že izoblikovana povsem dozorena, v samolastnem narodnem razvoju utemeljena in z veliko narodno večino podprta avtonomistično-federalistična politična usmeritev« (str. 159), ki je imela svoje zagovornike v vseh treh političnih taborih ne glede na politične in ideološke razlike. Že tedaj se je pokazalo, da jugoslovanska država za v njej združene narode ni »zaželjena deželca«. V tridesetih letih se je med Slovenci še bolj utrdilo prepričanje, da je zanje Jugoslavija »resnično sprejemljiva le, če se njena notranja bit spremeni« in se v njej »uveljavi slovenski narodnoemancipacijski interes« (str. 179). Posebej je avtor osvetlil idejnopolitične in socialnogospodarske nazore katoliškega in liberalnega meščanskega tabora z vidika razlik in podobnosti. Tako je prikazal ostra kulturnobojna stališča in razlike v pogledih na socialnogospodarsko ureditev ter podobnosti katoliške in liberalne politike v odklanjanju komunizma, fašizma in nacizma, v protisemitskih stališčih in v tridesetih letih tudi njuno zavzemanje za stanovski korporativni sistem z načeli avtoritarne demokracije.

Zelo tehtna in zanimiva je Perovškova razprava o mitih in resničnosti bistva prve Jugoslavije z vidika, ali je nudila možnosti slovenskega narodnokulturnega in socialnogospodarskega napredka ter politične uveljavitve, ali pa so Slovenci zanjo »le delali in plačevali«, kot je v časih hudih notranjepolitičnih bojev razmere v njej ocenjeval vodilni slovenski politik med vojnoma dr. Anton Korošec. Skrajno negativno so »staro« Jugoslavijo ocenjevali tudi novi komunistični nosilci oblasti po drugi svetovni vojni. Avtor je, tudi na osnovi novih raziskav v zadnjih letih, opozoril na nekatere značilnosti položaja Slovencev v prvi Jugoslaviji, ki dopolnjujejo oziroma relativizirajo skrajne ocene. Tako je unitarističnocentralistični režim spodbudil utrjevanje narodne individualnosti in avtonomistična prizadevanja. Prek oblastnih skupščin konec dvajsetih let ter prek banske uprave in banskega sveta v drugi polovici tridesetih let, obakrat v času, ko je bila SLS vladna stranka, je vodila pot do slovenske delne »tihe avtonomije«. Slovenci so v prvi Jugoslaviji s slovenizacijo šolstva, ustanovitvijo Univerze in Akademije znanosti in umetnosti, razmahom kulturnih ustanov in društev ter literarne produkcije itd. »na

kulturno prosvetnem področju dosegli znaten napredek« (str. 228), s katerim so bistveno presegli dosežke pred letom 1918. S številnimi podatki je avtor ilustriral tudi pospešeni proces modernizacije slovenskega gospodarstva med vojnama, zlasti na področju industrializacije in s slovenskim ustvarjanjem več kot četrtnine jugoslovanske proizvodnje. Tudi kot politični dejavnik so bili Slovenci v jugoslovanski državi daleč močnejši kot v habsburški monarhiji, kar je pokazalo tudi sodelovanje predstavnikov slovenskih političnih strank v večini jugoslovanskih vlad. Te pridobitve in ugodne značilnosti so »ublažile... slabe slovenske izkušnje z Jugoslavijo« (str. 239).

V sklepni razpravi je Perovšek značaj prve Jugoslavije in položaj Slovencev v njej prikazal skozi poglede vodilne politične osebnosti SLS dr. Korošca. Razčlenil je njegova stališča do nacionalnih in socialnih problemov, do idejnopoličnih vprašanj in do zunanje politike jugoslovanske države, posebej z vidika njenih posledic za Slovence, pri čemer je treba poudariti, da so bila Koroščeva načela tudi temeljna za program in politično delovanje vodilne slovenske politične stranke. Njegov odnos do vseh bistvenih državnih in družbenih vprašanj »nam razkriva politika, ki se je zavezal ohraniti in uveljaviti slovenstva, za kar naj bi bila v tistem zgodovinskem obdobju najbolj primerna jugoslovanska državna skupnost« (str. 259).

Iz sintetičnega povzetka naj povzamemo, da je za Slovence ob velikih slabih izkušnjah (nedosežen avtonomistični državnopravni položaj, vpetost slovenskega narodno-jezikovnega in kulturnega razvoja v unitaristični sistem, soočenje z nižjo, t.i. balkansko kulturno civilizacijsko ravnjo, grožnje z ukinitvijo slovenske univerze, nepovratno trdno pravit in na jug naravnan davčni primež, na zunanjepolitičnem področju izguba Primorske itd) ter na drugi strani kulturni in gospodarski napredek ter uveljavljanje slovenskega političnega dejavnika, bila jugoslovanska državna skupnost »čvrsta narodnoemancipacijska podlaga«, ki jim je »obenem z dejanji dokazano narodnoosvobodilno voljo in vojaško sposobnostjo v drugi svetovni vojni, omogočila, da so samozavestno začeli živeti svojo naslednjo jugoslovansko izkušnjo« (str. 269).

Perovškovo delo je dragoceno tudi kot podroben pregled relevantnih monografij, edicij virov in razprav (str. 283–303), ki zrcalijo večjo ali manjšo raziskovalno intenzivnost in tematske poudarke o slovenski politični zgodovini med vojnama v posameznih obdobjih do sedanjega časa. Jurij Perovšek je dal s svojo najnovejšo knjigo, deveto v zbirki Razpoznavanja Inštituta za novejšo zgodovino, – to edicijo je tudi začel leta 2005 z delom o evropskem in slovenskem liberalizmu v 19. in 20. stoletju, nov pomemben prispevek k slovenskemu zgodovinopisju med vojnama. Z desetimi tematsko povezanimi razpravami je prikazal in bogato dokumentiral temeljne probleme položaja Slovencev v prvi Jugoslaviji in prek njih osvetlil tudi njene značilnosti v obdobju 1918–1941.

Miroslav Stiplovšek